

Stora Karlsö

KARLSÖBLADET
NR 1-2 • ÅR 2025

Fotografen som ville bli fyrvaktare

NATTFJÄRILSFAUNAN
PÅ STORA KARLSÖ

FREDRIK LANDERGREN – ÅRETS UTSTÄLLARE

GULLBORSTE – EN GULDGUL KARLSÖVÄXT

MED UTSIKT FRÅN UTHOLMEN

INNEHÅLL

Fotografen som ville bli fyrvaktare	4
Nattfjärilsfaunan på Stora Karlsö	9
Årets konstutställning: <i>Stora Karlsö från morgon till kväll</i> – genom konstnärens pensel	14
Gullborste <i>Galatella linosyris</i> – en guldgul karlsöväxt	16
Med utsikt från Utholmen	18
Bygglagets insatser 2024	23
Kort om fyr och skötselplan	23
Turlista	24

*Gullborste i full blom,
med puktörneblävinge,
Foto: Gun Ingmansson, Öland 25 augusti 2024.
Läs mer om Gullborste i
Gun Ingmanssons artikel på sidan 16.*

Material till Karlsöbladet nr 3–4, 2025 ska vara redaktören tillhanda senast 1 oktober 2025.

Adress: Torsten Green-Petersen,
Tunnbindaregatan 11, 621 57 Visby.
Tel: 070-647 51 43 eller e-post: tgp@telia.com

Omslag:

”Spängande blänker i Hiens vatten”.
Akvarell: Fredrik Landergren.

Vem gör vad på Stora Karlsö?

Ansvarsområde	Huvudansvarig
Aktieansvarig	<i>Helena Cedergren</i> aktier@storakarlo.se
Bokning	<i>Siv Höglund</i> 0498-24 05 00
Fägel skydd/naturvård	<i>John Lund</i> 070-758 30 92
Redaktör Karlsöbladet	<i>Torsten Green-Petersen</i> 070-647 51 43
Personal	<i>Cecilia Thomson</i> 0730-33 63 79
Konstutställningar	<i>Anna Ehn</i> 076-101 99 46

VD

Martin Voest 0720-70 96 04

Styrelseledamöter

<i>John Lund</i> , ordförande	070-758 30 92
<i>Björn Cedergren</i> , vice ordf.	0704-26 17 24
<i>Hanna Wiman</i>	0708-49 20 20
<i>Dan Widegren</i> , (fastigheter)	070-689 23 86
<i>Anne Melin</i>	070-593 63 64
<i>Anna Maria Wremp</i> , (hemsida)	070-390 71 03
<i>Cecilia Thomson</i> , (personal)	0730-33 63 79
<i>Jonas Hentati Sundberg</i> , (forskning)	073-938 79 69
<i>Josefin Morge</i> , suppl. (sociala medier)	070-758 21 96
<i>Kristian Hederfeld</i> , suppl. (ekonomi)	073-320 50 76

Valberedning

<i>Jan Fröman</i> , sammankallande	072-215 08 87
<i>Magnus Sundblad</i>	070-555 82 81
<i>Torsten Ahlqvist</i>	0706-90 07 73
<i>Annika Melin</i>	070-543 26 26

KARLSÖBLADET

Redaktör: Torsten Green-Petersen, tel. 070-647 51 43.
Prenumerationsärenden: info@storakarlo.se
Layout: Lena Wennerstén.
Tryck: iVisby Tryckeri, Visby.
Upplaga: 600 exemplar.
Prenumeration: 150 kr/2 nr. Bg 5925-9812.
Ansvarig utgivare:
Karlsö Jagt- och Djurskyddsforenings AB
Hamnkontoret, Hamnvägen 16, 623 77 Klintehamn

LEDARE

Kära Karlsövänner!

I skrivande stund är det slutet av februari och – om man är optimist som jag – vår igen. Precis som varje vår är det en hektisk period av förberedelser och planering. När jag skrev ledaren för förra årets vårnummer hade vi ett gäng spännande saker på gång: nytt bokningssystem, renovering av fyren, planering av vejselröjning och vi var precis i början av processen att anställa en ny VD för att nämna några. Ett år senare är det fantastiskt roligt att tänka tillbaka på det gångna året och se hur mycket som har hänt. På samma sätt är det väldigt spännande att tänka på allt som ligger framför oss med säsongen 2025.

Fyrrenoveringarna fortsätter även i sommar, och det gör även våra glampingtält. Vi ser fram mot att se hur renoveringarna fortskrider under året för att få fyren att lysa både bildligt och bokstavligt. Bland annat har fyrens ursprungliga fyrkens (som tidigare kunde beundras i botten av fyrornet) åter monterats i lanterninen, vilket är mycket roligt.

Bokning även för Gotska Sandön

Bokningssystemet som vi sjösatte i våras har fungerat bra, faktiskt så bra att vi nu under februari åtog oss att ta över bokningsansvaret även för Gotska Sandön! Vår nya VD, Martin Voest, Hanna Wiman och Siv Höglund (vår klippa på bokningskontoret) har de senaste veckorna jobbat hårt för att få allt på plats och bokningen till Sandön har nu nysst öppnat. Det ska bli spännande att se om

detta är ett samarbete som fungerar bra för både oss och Länsstyrelsen Gotland som driver verksamheten på Gotska Sandön. Utöver en något ökad bemanning i bokningen kommer detta inte på något sätt att påverka Stora Karlsös verksamhet.

Ideellt engagemang – en styrka

Vi hade nyligen styrelsemöte i Visby och det här är ingenting nytt, men jag är väldigt glad och ödmjuk över att vara en del av det engagemang som gör en plats som Stora Karlsö till vad det är. Jag kan inte skriva om alla som bidrar, då blir listan alldeles för lång, men jag vill åtminstone lyfta hur mycket det engagemang ni som engagerar er betyder för verksamheten, både när det gäller personal, aktieägare och volontärer. Ett lite roligt exempel, och i min mening kvitto på starkt engagemang, är att vi med Martin på plats nu har tre ”generationer” VD:ar med på våra styrelsemöten: Anne Melin, Hanna Wiman och Martin. Martin har snart varit med oss i ett år. Det är alltid lite nervöst med nya medarbetare – hur kommer de att passa in och hur kommer dynamiken att vara. Med Martin har det varit enkelt och arbetet med honom känns väldigt roligt. För att summera ser jag fram mot våren, sommaren och den tidiga hösten ute på ön, och jag hoppas att vi ses där ute!

Vänliga hälsningar,

John Lund, ordförande

Karlsö Jagt & djurskyddsförenings AB

*Utdrag ur en dokumentär bildberättelse om Stora Karlsö
av Thomas Wester*

Fotografen som ville bli fyrvaktare

*Att sitta med ryggen mot fyrens kalksten, känna murens trygghet
och samtidigt uppleva friheten när ögonen följer horisontlinjen ...*

Drygt fyrtio år senare, är detta mitt minnes koncentrat från en arbetsperiod som tillsyningsman och väderobservatör på Stora Karlsö. En tid som utan tvekan förändrade mitt liv. Vad gäller tid kan man inte precis säga att vi passade för varandra. Jag hade nyss fyllt 33 år medan Ön rent geologiskt passerat 9 000 år. Fyren, mitt blivande hem, ty så kändes det, hade stått på Västerbergets klippa under 96 år. Det fanns inget ställe där jag hellre ville befinna mig än just där, under senhösten 1983.

Tiden tycks normalt inte existera på Stora Karlsö, men det fanns undantag, var

tredje timme under väderobservationernas vaktdygn. Emellan vaktpassen var det viktigt att få några timmars vila. Min sömn blev dock rejält störd av nautofonens ljudstötter nattetid, strax utanför mitt sovrumsfönster. Ljudstyrkan gjorde att man definitivt insåg att sikten var obefintlig. Ibland gav nautofonens böljande tillsammans med vindvinandet i åskledarens virade kablage runt skorstenarna, ett eget karaktärsoljud för fyrplatsen. Det tog tid att vänja sig, men anpassningsförmågan vi människor har är stor. Efter en tids tystnad började jag till och med sakna oljuden en aning.

Skymning – ett vackert ord. Varje dags långsamma förändring mot natt, vilket skapar förutsättning för gryningens pånyttfödelse.

Skymning

Som fotograf var det ibland svårt att lämna Suderhamns vackra brygga. Allt för sent märkte man skymningens övergång till dunkel. Att man kunde få problem att hitta stigar, undvika enbuskar och branta kalkstenklippor tillbaka mot fyren hade jag ännu inte erfarit.

Självklart borde väl fyrlyuset räcka att gå efter tänkte jag naivt, men upptäckte efter ett par misstag att ljuset bländade alltför mycket och ögonens mörkerkänslighet minskade. Man fick lära sig att blunda och blinka tillbaka mot fyrlyuset, för att följa dess karaktär.

Suderhamn i solnedgång, efter en styv kuling från sydväst. När vågorna bröt, forsade havsvattnet genom förtöjningsöglorna och sköljde ren bryggan.

Nätterna

Efter ett antal dagar med styv kuling från sydväst mojnade vinden mot natten. Vågorna fortsatte att brusa in över stränderna men med långsammare pulsslag och skymningen övergick till en helt vindstilla månskensnatt.

Vid sådana tillfällen väcktes alla sinnen till liv. Det kändes som i en dröm, en obruten horisont med ett månskens som oregelbundet speglades över havsytan. Många nattliga timmar tillbringades utanför fyren, där dofter från havet tumlade upp utefter klippstupen. Där stod jag, en aning kylslagen, men helt överväldigad.

Fyrfall i november

Tidigare sågs nattens stjärnor. Så omslöt fyrlplatsen av ett svagt tätande dis. I stillheten tyckte vi oss höra levande varelser på fyrtaket. Väl uppe på tornets terrass, var det alldeles vindstilla. Himlen uppfattades inte fysisk utan mer som en organisk massa av vingar. Ljuden av vingslag för runt lanterninen.

Först drogs mängder av små, orädda kungsfåglar mot fyren. Bländade av ljuskäglans magiska roterande ljustråle, och utan någon förmodning att väja. För vissa blev det en sista flygning in i lju-

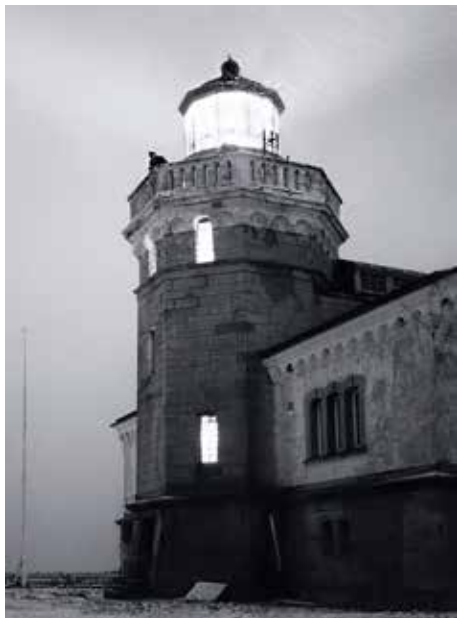

sets slut. Några klarade sig och vilade ut på fyrens plåttak eller balustraden. Himlen ovan dem var full av liv. Fågelsvärmar bröt ljusskenet från alla riktningar och blev synliga. Vissa flockar splittrades och nyskapades, och återkom i en ny svärmande dans. Olika fågelläten för kors och tvärs i tumultet.

Så kom de större rödvingetrastarna, dunsade mot fyrglaset. Det hördes och kändes. Långt bortifrån visslade det gällt. Jordugglor lösgjorde sig från marken när fyrljuset bjöd in till festmåltid, slog sina lovar runt fyrplatsen och grep snabbt i flykten någon ljushypnotiserad rödvingetrast. En flockarnas seans av masspåverkan. Vi som befann oss precis i rätt tid uppe på terrassen blev paralyserade av timmarnas starka upplevelser och kunde från första parkett inte lämna scenens skådespel.

Fyrljuset roterade automatiskt vidare i diset. Fukten fälldes ut på lanterninglasat, medan fåglarna blev ofrivilliga offer. Trött av nattens spänning och fascination stängde jag den jämrande järndörren från fyrtornets terrass. Snart skulle urtidsön åter finna sin ödsliga gråa höstnyans. Morgonen efter var marken utanför fyren fylld av döda flyttfåglar.

Tre män på en ö

1983 arbetade tre tillsyningsmän på ön. Bertil Ronström, tidigare lotsbåtsman från Ronehamn och Sylve Karlsson, tidigare förste fyrvaktare från Slite. Den tredje, Malte Kronholm, vikarierade jag för. Här yr snön runt Bertil, där han står uppe på fyrtornets terrass i skymningen, 56 meter över havsytan.

"Blås för helvete blås" röt Bertil åt vinden, när cheferna på Naturvårdsverket besökte ön vintertid, men då blåste det förstås aldrig.

Under november och december såg Bertil ljusen i land, och lockades av dem, fast han bodde vid det största ljuset av alla.

På försommaren förändrades vinterns knappa människoutbyte fullständigt. Sommartid kom det så mycket besökare, att det för tillsyningsmännen kunde upplevas som en rikedom. Nya kontakter slöts och andra återupptogs sedan året innan. Men de blev mättade av samtal. Så plötsligt försvann alla med sista sensommarbåten, och då kändes det åter dubbelt ensamt. Stora Karlsö var en älskad ö av turisterna, vintertid glömd och isolerad.

Lotsverkets beskrivning inför eventuell anställning av extrabiträden är passande. *"Enslighetsklass 3. Natur härlig sommartid, kuslig vintertid."*

Väderleken

I fyrmästarens expedition blev det skolgång för mig med SMHI:s molnatlas som lärare. Mycket fanns att lära om himlens molnbeklädnad, och dess uppdelning i åttondelar. Inom dessa segment seglade olika molntyper omkring på låg, medel- och hög höjd. Förutom moln, skulle nederbörd, sikt, vindstyrka med vindriktning, temperatur och barometerstånd mätas.

Genom kodform, skulle allt skrivas ner och rapporteras var tredje timme, dygnet runt. Hur kunde det vara möjligt att lista ut molntyp och dess höjd under de svartaste novembernätter? De ordinarie tillsyningsmännen Bertil och Sylve hade tillägnat sig kunskapen genom års erfarenhet.

Rapporten fördes vidare via telefonkabel som dragits ut redan 1926 och därefter användes av SMHI. Man ringde upp, fick personligt svar, och läste därefter upp en mängd siffror i följd. Inte alltför sällan bröts samtalen under pågående överföring av olika anledningar, och någon enstaka gång hände det att värdena blev orimliga, med återringning för korrigerings som följd. Med tanke på att man inte bytte så många meningar, är det underligt att man ändå upplevde olika personligheter och intryck utifrån mottagarnas röster.

Fritiden

Arbetskollegorna umgicks inte så mycket på fritiden, bytte några dagliga ord. Sylve var ofta ute på sjön vid lugnt väder och fiskade. Det fanns så mycket torsk att fånga att det aldrig uppstod någon matbrist.

Tillsammans med svamp stod fryrsarna fulla under de sex arbetsveckorna innan man blev avlöst två veckor och reste iland.

Sylve rensade nät och Bertil spelade gärna pingis i det gamla generatorrummet precis invid klippkanten.

Albert Engström skrev om Gotska Sandön *"Ett paradís på jorden, Östersjöns pärla"*. Detsamma vill jag inflika om Stora Karlsö. En paradísö i Östersjön. Det vet både Adam och Eva.

Text och bild: Thomas Westervind
se@westervind.se www.westervind.se

*Svartprickigt
plattfly (1).*

Foto: Håkan Elmqvist.

Nattfjärilsfaunan på Stora Karlsö

De flesta besökarna på Stora Karlsö får endast uppleva ön under dagtid. I förra numret av Karlsöbladet behandlade jag dagfjärilsfaunan på ön. Här följer den fristående fortsättningen av öns nattfjärilsfauna. Jag tar av praktiska skäl endast upp de så kallade storfjärilarna.

Uppdelningen i 'storfjärilar' och 'småfjärilar' är främst en praktisk indelning. Till storfjärilarna hör, förutom dagfjärilarna, svärmare, olika familjer av spinnare, mätare och nattflyn. (Till småfjärilarna hör ett antal olika malfamiljer, mott och vecklare. Totalt rör det sig om ungefär 1 800 arter i Sverige.) På Stora Karlsö har jag noterat cirka 670 nattfjärilsarter som hör till storfjärilarna. Jag redovisar här i första hand arter som kan räknas som "karaktärsarter" men även några, som är intressanta ur andra synvinklar.

För att effektivt kunna studera de nattlevande fjärilarna måste man kunna locka dem till sig. Detta sker främst genom ljus-

fällor och lockbete. En del arter är även mer eller mindre dagaktiva och man skrämmer oftast upp dem under vandringar på ön. Vissa är även blombesökare på dagen och därför lättare att studera.

Gotiskt sälgfly (2).
Foto: Håkan Elmqvist.

Ligustersvärmare (5).
Foto: Håkan Elmqvist.

Mindre snabelsvärmare (6).

Foto: Morten Top.

Större sälgfly (3).

Foto: Morten Top.

Brunhalsat jordfly (4).

Foto: Axel Steiner.

Mindre snabelsvärmare (6).

Foto: Morten Top.

De tidigaste arterna övervintrar i det fullbildade stadiet, alltså som fjärilar. En sådan övervintrad art är *svartprickigt plattfly* (1). Den är spridd i syd- och mellansverige men anses inte särskilt vanlig. På Stora Karlsö har jag upplevt den som mycket vanlig. (Detta är ett fenomen hos vissa populationer att förekomma i stor individrikedom inom begränsade områden som öar.) Under april börjar arter, som övervintrat som puppor, att kläckas. Vanliga här, liksom i övriga Sverige, är *gotiskt sälgfly* (2) och *större sälgfly* (3). De kallas sälgflyn för att fjärilarna gärna besöker blommande viden, särskilt sälg. Videarter är

inte särskilt vanliga på Karlsö så de får uppenbarligen hålla till godo med andra blommor eller näringskällor.

Under försommaren är *brunhalsat jordfly* (4) en karaktärsart på ön. Arten är knuten till torra hedmarker och är därför inte ovanlig på de gotländska alvarmarkerna. I övriga delen av landet är den ovanlig och knuten till syd- och mellansveriges kusttrakter. Nu börjar även andra typer av nattfjärilar att uppenbara sig. Mest spektakulära är givetvis svärmarna. Hit hör några av våra största fjärilsarter. Främst gäller detta *ligustersvärmare* (5) som med ett vingspann upp till

Större dagsvärmare (12). Foto: Håkan Elmquist.

12 cm är Sveriges största fjäril. Populärt för guiderna att kunna visa upp för besökarna när de stöter på en sådan. Fjärilen är nämligen ganska vanlig på Karlsö men kan vara svår att träffa på. Man får ge sig ut mitt i natten med lampa och kolla på blommor. Fjärilen besöker gärna syren, som det ju finns några buskar av i Hien, men även blåeld. *Mindre snabelsvärmare* (6), som också är vanligt förekommande, uppträder redan i skymningen och är därför lättare att få se.

Gräsulv, hona och hane (9). Foto: Håkan Elmquist.

Gammafly (13). Foto: Håkan Elmquist.

Ädelspinnarna

Till 'ädelspinnarna' hör två mycket vanliga arter på ön. Det är *ängsringspinnare* (7) och *gräsulv* (9). Hanar av bägge arterna kan flyga under soliga dagar eller i kvällningen främst i slutet av juni och i juli. Men oftare träffar man på deras larver (8 och 10) under tidig försommar. Man ska undvika att ta i sådana håriga larver. I avskräckande syfte kan deras behåring ge upphov till klåda eller allergi.

Lerfärgad rotfjäril (11). Foto: Patrick Clement.

Under juni ökar givetvis artrikedomen i och med sommarens intågande. En av de tidiga sommararterna är *lerfärgad rotfjäril* (11), som är en liten, oansenlig nattfjäril. Det intressanta med denna är att det är en ganska sent invandrad art på Gotland. Första fyndet gjordes 1983. Två år senare gjorde jag det första fyndet för Karlsö. Den är numera väl etablerad här på ön och vanlig uppe på gräsmarkerna. Fjärilen flyger främst tidigt på kvällen.

Larver av ängsringspinnare (8). Foto: Håkan Elmquist.

Larv av gräsulv (10). Foto: Håkan Elmquist.

Under högsommaren är nattfjärilsfaunan ungefär som på övriga Gotland. Det rör sig framför allt om arter som hör hemma i det öppna landskapet. Så här års börjar även en del invandrarter dyka upp. En art man lägger märke till är *större dagsvärmare* (12). Fjärilen är dagaktiv och när den besöker blommor, särskilt blåeld, rör den sig likt en kolibri. Den räknades förr som en stor och ytterst tillfällig raritet men har under de senaste 25 åren ökat och är numera årligen förekommande, vissa år i mängd. En annan invandrare är *gammafly* (13), en av jordens mest utbredda fjärilsarter. Det är ett nattfly men besöker ofta blommor även under dagtid. Arten är vanligt förekommande men kan vissa år uppträda i stor rikedom.

Tillfälliga immigranter

Andra invandrande arter är mer tillfälliga och få fynd är gjorda på Karlsö. Som exempel kan nämnas *blåbandat ordensfly* (14), *askgrå lavspinnare* (15), *silverlinjerat metallfly* (16), *asterkapuschongfly* (17), *flenörtskapuschongfly* (18), *tandfly* (19) och *l-tecknat gräsfly* (20). Samtliga arter är eller har varit bofasta i Sverige. Den välbekanta immigranten *åkervindesvärmare* (21) har också besökt ön, men, liksom större dagsvärmare, klarar den inte att övervintra i Sverige.

Under hösten dyker några höstarter upp som *blåhuva* (22), *lindmätare* (24 och 25) samt både *större frostfjäril* (26) och *mindre frostfjäril* (27). Larver av *blåhuva* (23) och *lindmätare* har under sommaren hittats på vejkسل. Man kunde ju hoppas att dessa arter skulle öka och därmed hålla vejkسلn nere! Tyvärr är detta nog en from förhoppning då det redan borde ha skett. Men man kan i alla fall säga att det finns insekter som livnär sig på vejkسل även här på Stora Karlsö!

Blåbandat ordensfly (14). Foto: Håkan Elmqvist.

Askgrå lavspinnare (15).
Foto: Axel Steiner.

Tandfly (19).
Foto: Håkan Elmqvist.

Silverlinjerat metallfly (16). Foto: Kimmo Silvenen.

Flenörtskapuschongfly (18). Foto: Håkan Elmqvist.

Asterkapuschongfly (17). Foto: Axel Steiner.

Håkan Elmqvist

Åkervindesvärmare (21). Foto: Håkan Elmquist.

Larv av blåhuva (23). Foto: Håkan Elmquist.

*L-tecknat gräsfly (20).
Foto: Morten Top.*

*Blåhuva (22).
Foto: Håkan Elmquist.*

*Lindmätare, hona (25).
Foto: Håkan Elmquist.*

*Lindmätare,
hane (24).
Foto: Håkan
Elmquist.*

*Mindre frostfjäril,
hane och hona (27).
Foto: Andreas Grabs.*

*Större frostfjäril (26).
Foto: Håkan Elmquist.*

Stora Karlsö från morgon till kväll – genom konstnärens pensel

I sommar visas verk av konstnären Fredrik Landergren. Inspirerad av öns skönhet från gryning till skymning har han med sitt erfarna och föreställande måleri skapat en utställning som omfattar ett femtontal oljemålningar, akvareller och teckningar.

Fredrik Landergren lärde känna Stora Karlsö genom sin sambo, karlsövännen Lena Wennerstén, även hon konstnär och tidigare utställare på Karlsö. Bit för bit har Fredrik gjort ön till sin genom vandringar, frågor och samtal men framför allt genom sin pensel. Största delen av ön är kvar att utforska säger han. Tänk att ön kan vara en så fantastisk grogrund till ny konst. Och en ständig källa till inspiration.

Fredrik Landergren har en given plats i den svenska konstvärlden. Sedan studierna

på Konstfack 1984–89 har han ställt ut över hela landet och haft offentliga konstuppdrag. Han är representerad i ett stort antal samlingar i kommuner, regioner och museer. I Fredrik Landergrens konst finns ett släktskap med både 1970-talets måleri av Ulla Wiggen och Peter Tillberg och med samtidens måleri av Karin Broos och Lars Lerin.

”Det föreställande måleriet är en av pulsådrorna i konsten” säger Fredrik. Och måleriet är brett och tillåtande. Ett kök i stilla solljus, vardagligheter upplyfta till poesi,

*Kontemplation över Hien.
(Olja på duk.)*

gator och hus, utsikter från berg över hav och skärgård. Ofta på dukar i stora format. En viktig gren i Fredriks konstnärskap är porträttmåleriet, och många har beställt sitt porträtt genom åren, såsom möbelformgivaren Annika Reuterswärd, universitetslektor Lena Geijer, företagaren Jan Stenbeck och Sven-Harry Karlsson grundaren av Sven-Harrys Konstmuseum.

Rörelse-oskärpa som lyfter

I allt det föreställande finns ett stråk av abstrakt måleri. Under en period blev det renodlat abstrakt, utan att helt tappa orienteringen i tid och rum eftersom konstverken gärna fick titlar som anger en tid på dygnet eller en plats. Även i sommarens utställning av föreställande landskapsmåleri syns här och var partier som suddar ut gränsen mellan verklighet och dröm. En rörelse-oskärpa som lyfter motivet, ett abstraherande av det föreställande. Det är som när vi frammanar bilder ur minnet, och det vi inte tydligt minns fyller hjärnan i ändå.

I sommarens utställning visar Fredrik Landergren några teckningar, några akvareller och ett femtontal målningar. Högsommar med solen rakt ovanför och sensommarkväll med långa skuggor. Skuggorna blir som solur och anger soluppgång eller solnedgång. Fredrik är en mästare i att måla det starka ljuset. Det strömmar genom luften, upp från den vita kalkstenen och ut över vattnet. Olika tider på dygnet skildras med skiftningar av solvarma toner.

Skärpa eller oskärpa? Ska vi titta nära eller på långt håll? Ta tre steg tillbaka och bilden ändrar sig, detaljerna blir plötsligt synliga. Att se konst i verkligheten är viktigt, och ibland kan konsten till och med bli verkligare än verkligheten utanför.

*Anna Ehn,
utställningsansvarig*

*Fyrhuset, tidig sommarkväll.
(Olja på duk.)*

*Norderhamn, utsikt från Stora förvar.
(Olja på pannå.)*

*Stilla soluppgång i Hien.
(Olja på pannå.)*

*Årets utställning i restaurangen på Stora Karlsö
pågår mellan den 17 maj och 23 augusti.*

Gullborste *Galatella linosyris*

– en guldgul karlsöväxt

År 1701 hamnade en ung student från Uppsala hos kyrkoherden i Vall på Gotland. Studenten hette Antonius Münchenberg (1680–1743) och han hade troligen fått slut på pengarna och tvingades pausa sina studier för att ta ett tillfälligt jobb som informator. Antonius skulle nu i stället undervisa kyrkoherde Jacob Ringheims söner i ungefär tre år. Förhållandet i prästgården var inte det bästa. Kyrkoherden ”förde ett okristligt leverne med sin hustru, vilken han illa hanterade, stående stundom över henne med kniv och yxa” (citrat ur Visby stifts herdaminne, utgiven av W. Lemke 1868). Man kan tänka sig att den unge informatorn flydde bort från prästgården så fort tillfälle gavs. Under sina utevistelser så samlade han växter, nästan alltid i närområdet.

Enda utflykten – till Stora Karlsö

Den enda längre utflykten han verkade ha gjort, troligen på sensommaren 1702, var den till Stora Karlsö. Då antecknade och samlade han fältmalört, kungsmynta, säfferot och gullborste, i det som brukar kallas Sveriges äldsta *Herbarium vivum* 1701–1702. Antonius samling av 266 gotlandsväxter (plus 85 odlade) har fått stor betydelse inom

botaniken, just för att de ger en unik bild över florán på Gotland vid 1700-talets början.

På den här tiden betades Stora Karlsö hårt av får, men ändå lyckades Antonius Münchenberg hitta gullborste, som inte klarar ett högt betestryck. Troligtvis var den i blom, eftersom den annars är erkänt svårupptäckt. Kanske tog Antonius en sväng upp på Roisu

Gullborste med de första blommorna, Stora Karlsö. 3 september 2006. Foto: Gun Ingmannson.

haid, där han på långt håll kunde se bronsåldersröset med platåns enda träd. Det skulle sedan dröja fyrtio år innan Carl von Linné tog mått på asken i röset, men som redan på den tiden var ungefär 200 år och borde ha lockat till ett besök.

En av växterna som hamnade i Antonius sparsamma

insamling från Stora Karlsö var alltså en guldgul blomma med det fina namnet gullborste. Det vetenskapliga namnet har ändrats många gånger under ganska kort tid, allt eftersom forskningen framskridit, från *Aster linosyris* till *Linosyris vulgaris* till *Critinaria* eller *Critinella linosyris*. Nu förs den till släktet *Galatella*, prickkastrar.

År 1888 rapporterade E. Berlien att han sett en planta på Stora Karlsös östra sida – alltså ett år efter att fåren tagits bort från ön. Växtgeografen och karlsökännaren Rutger Sernander skriver om gullborste i sin artikel

”Willy Wöhler och Stora Karlsö”, i Sveriges Naturs årsbok 1928. ”Sedan dess har den dykt upp litet varstans, och då Wöhler och jag sista gången 1926 inspekterade den, fanns den över hela platån. *Linomyris* är en mångårig växt, som av fåren hållits nere till ett minimum och aldrig förut fått blomma, men som nu passade på och därför uppmärksammades.”

Rörformiga blommor

Gullborste är en flerårig, korgblommig växt som blommor ovanligt sent på året, från slutet av augusti och in i oktober. Den saknar helt kantblommor och har bara rörformiga blommor, tätt samlade i en liten guldgul kvast. Under blommorna sitter flera rader av smala holkfjäll, och de yttre spretar lite utåt. Bladen på stjälken är mycket smala, nästan barrliknande, och stjälken, som kan bli ca 20 cm, ligger ofta ner eller är bågböjd.

Gullborste vill ha soliga, kalkrika marker, som alvartorrängarna på Stora Karlsö. Helst ska det vara varmt och torrt under den första delen av sommaren och sedan regna under augusti – då blommor den som bäst. Den klarar inte igenväxning, men inte heller

hårdbetning. Gullborste håller sig med viss möda kvar på Lilla Karlsö. Där finns enstaka plantor spridda på Hjässan, eftersom den missgynnas av intensivt bete. Arten har varit rödlistad, men på grund av att den är så pass vanlig på Öland så räknas den numera som livskraftig. Förutom på Karlsöarna kan man finna gullborste på ett fåtal lokaler i Vamlingbo, Öja, Näs och Östergarn.

I Skandinavien finns gullborste bara på Öland och Gotland, som den nordligaste utposten i Europa. På Öland har den ett 50-tal växtplatser, men på Gotland har den endast ett fåtal, varav Stora Karlsö kanske är den rikaste.

Gullborste växer rikligast på de södra och östra delarna av Stora Karlsö, men eftersom den blommor sent, när besökssäsongen i stort sett är över, finns det inte så många noteringar. Jag har anteckningar från Nordströms våt, ovanför Svarthällar och Fanterna, på Roisu nära Linnés ask och södra delen av Marmorberget. Det skulle vara värdefullt om utbredningen blev mer exakt beskriven. För gullborsten är det viktigt att det pågående färbetet varken är för hårt eller för svagt.

Gun Ingmansson

Från vänster till höger: Gullborste i knopp, Stora Karlsö 24 augusti 2016. Foto: Gun Ingmansson. Gullborste i full blom, med pukvete, Bätels, Näs, 30 augusti 2007. Foto: Jörgen Petersson. Gullborste, fröställning, Näsudden 5 januari 2022. Foto: Bengt Carlsson.

Med utsikt från Utholmen

Alla som åkt ner mot Klintehamn och vidare ut mot Karlsöarna har garanterat sett den – Västergarns Utholme. Från kustvägen ser den nästan ut som ett pennstreck ute i vattnet, avbrutet av ett enda högre träd. Men det många har sett har färre besökt, vilket ju har sin egen ironi.

Under 1800-talet då vattnet var en betydligt snabbare färdväg än den som bjöds på landbacken var besöken fler och tätare. Dessutom hade holmen under trettio år en permanent befolkning via den dåvarande fyrplatsen och på dess östra sida, åt Storlandet till, låg sedan 1850-talet en permanent hamn för posttrafiken, komplett med kolmagasin. Detta ser den som passerar inne på vägen till eller ifrån Klintehamn inte mycket av – men för den som tar sig för att besöka ön finns många spår kvar i landskapet.

Utholmen kan ses som den tredje ön i en gles västgotländsk arkipelag; den norra punkten i en treenighet där Karlsöarna utgör basen. Långt tillbaka, för 1000 år sedan fanns fler holmar och öar här, men landhöj-

ning och drivande sand har så småningom bundit de andra till huvudön där de nu är uddar och kustnära höjder. Utholmen däremot ligger inte i farozonen – mer än en kilometer av vatten skiljer den fortfarande från Kronholmen och till Västergarns hamn är det dubbelt så långt. Ut kommer man med egen båt, om man har någon, eller genom att anlita en av de nutida kustskepparna i Västergarns hamn. Att det var enklare förr är dock en sanning med viss modifikation. Under senare delen av 1800-talet kunde gotländska tidningsläsare regelbundet ta del av mer eller mindre hotfulla notiser som riktade sig till hugade besökare, som denna från 23 maj 1874 i Gotlands Allehanda: *”Af förekommen anledning får vänl. fästa all-*

Fågelperspektiv på Utholmen, från sydväst. Foto: L.G. Foto (CC BY-SA).

mänhetens uppmärksamhet på att landstigningsbesök på den mig tillhöriga Westergarns utholmen ej utan mitt särskilda tillstånd är medgifvet någon annan än de avgift betalande fiskerarne samt de personer som erhållit bete för sina kreatur der". Det hela var undertecknat H Wöhler, Klinteby.

Sand omformar holmen

I nutid behöver dock inget tillstånd inhämtas hos patronerna på Klinteby och landstigning sker med fördel på sandstranden en bit söder om holmens numer släckta ledfy. Här har stora mängder sand avsatts genom åren. Då och då omformar den holmens nordöstra udde helt utan respekt för kartans mer rigida kustangivelse. Men sanddrift har förekommit även på land vilket syns på de dyner som utbreder sig ett litet stycke innanför kusten. Här är holmens karaktäristiska klapperstensvallar mestadels översandade och utjämnade, något som sannolikt inte skett utan ett visst mått av dramatik. Uppe på norra holmen låg en gång ett litet fiskeläge. På en av de kartor som upprättades under 1860-talet finns fyra till synes slumpmässigt utritade fyrkanter som representerar lika många fiskebodas. Idag finns bara de uppbyggda fundamenten till härdarna kvar, helt lika dem som återfinns över hela Norderhamnsområdet på Stora Karlsö. Till skillnad från dessa ligger dock härdpallarna på Utholmen nere i vida gropar. Detta har nog sin förklaring i just sanddrift – området runt bodarna har översandats med ett försvarligt sandlager, upp mot 40 cm tjockt. När sedan bodarna så småningom revs blev deras golv, som låg i nivå med den gamla markytan, kvar som gropar i den omgivande sanden.

Om man efter landstigning väljer att följa holmens östsidan söderut kommer man snart till det som en gång var dess hamn. I mitten av 1800-talet kunde man via dags-

tidningarna följa den redan då aktuella diskussionen om att det behövdes en skyddad reservhamn på västra Gotland, eftersom Visbys hamn var svår att angöra vid hård västlig vind. Valet föll på Utholmens östsidan som dels var relativt skyddad från havet och dels hade ett tillräckligt vattendjup för den nya postångaren S/S Polhem. Förutom en rejäl brygga anlades även ett kolmagasin på holmen. Idag är i stort sett alla spår av bryggan och dess landfäste borta, men grunden till kolmagasinet finns kvar på stranden, liksom den delvis gjutna grunden till ett förrådshus. Det hör dock till en senare epok vid hamnplatsen då man, efter upprepade klagomål från sjöfarten lät uppföra en ledfy lite norr om den gamla hamnen. Så småningom flyttades denna fy till den nuvarande platsen uppe på nordspetsen, men fundamentet med sin trappa blev kvar.

Holmens enda hus

En kort promenad söderut, upp från den gamla hamnplatsen ligger holmens enda hus i skuggan av den stora ask som envist bryter öns horisontlinje. Huset byggdes en gång av Willy Wöhler, som en utpost här på holmen som inledningsvis spelade en viktig roll även för verksamheten på Stora Karlsö. När man kommer nära blir det tyvärr påtagligt att huset sannolikt är bortom all räddning. På utsidan har fasaden delvis fallit av och på insidan har tapeterna bokstavligen vittrat bort. Genom öppna fönsterluckor har generationer av fåglar flugit ut och in till bon både här och var – och i det större rummet har lamm synbarligen huserat. Till och med kakelugnen i det inre rummet verkar vackla, trött och tomt gapande utan luckor.

Ursprungligen flankerades huset av två stora askar, men den norra har sedan länge fallit till marken en bit från den delvis inrasade brunnen. På sin väg ner lyckades asken

► uppenbarligen slå hål på hustaket som där-
efter gapat öppet för väder och vind.

Visst finns det nyanser av skönhet även i
förfallet, men det är ändå märkligt att en
byggnad med en så speciell historia lämnats
vind för våg, som en diametral motpol till de
samtida husen i Hien på Stora Karlsö. Man
kan bara dystert konstatera faktum, att det
uppenbarligen är svårt att hålla liv i komplexa
kulturmiljöer – för inom en inte allt för lång
tidsrymd lär det sista huset på holmen bara
finnas kvar i minnen och på fotografier.

Där kommer det att göra sällskap med
Utholmens fyrplats som anlades 1859 och
avvecklades 1889 efter att fyren på Stora
Karlsö kompletterats med en bifyr mot norr.
Fyrornet och bostadshuset skeppades då
utan vidare prut västerut, till skäret Storkläp-
pen utanför Västervik. Men där kom en svår
storm att överspola och förstöra den nya
fyrplatsen innan den ens hunnit tas i bruk.
Tornet hamnade så småningom på Viskär i
Gryts skärgård. Bagar- och tvättstugan från

Utholmen fick däremot stanna vid den got-
ländska kusten, den hamnade nämligen vid
Närholmens fyrplats. På Utholmen däremot
vittnar numer bara de överväxta grunderna
om att här legat en hel klunga byggnader
tillsammans med ett drygt 11 m högt fyrorn.

Kontinuerligt bete

Både före, under och efter fyrtiden fortgick
ett omfattande holmbete på Utholmen – det
vill säga att betesdjur, ursprungligen sim-
mande när det gällde hästar och nötboskap,
fördes ut till holmen sommartid. Enligt en
annons i Gotlands Läns Tidning år 1853
sägs holmen ”i *wanliga år kunna sommarföda*
20 stycken storboskap och 60 får”. Enligt en
annan annons, i Gotlands Allehanda som-
maren 1880, så auktionerades dessutom
hö- och släketäkt på holmen ut till högst-
budande. Willy Wöhler förlorade holmen
vid sin konkurs i slutet av 1890-talet, men
Klinteby's nye ägare, Kronolänsman Svall-
ingsson, fortsatte att erbjuda bete på holmen,

Huset på Utholmen 2024. Foto: Ny Björn Gustafsson (CC BY-SA).

sommaren 1902 begärde han 5 kr per djur och månad eller 15 kr för hela betessäsongen. I nutid betas ön alltjämt av får under sommaren.

För många är dock Utholmen synonymt med ett helt annat sorts djur: Hare. Det var på Utholmen som Willy Wöhler med sedvanlig energi bedrev uppfödning av de harar som så småningom sattes ut på Stora Karlsö. Omfattningen av detta projekt, som han själv kallade *"Koloniseringsförsök med harar o.s.v."* framgår av en artikel han skrev 1880. Där berättar han att det hela inleddes hösten 1857 med några par tama kaniner som snabbt förökade sig och efter några år blev skygga och övervägande gulbrungrå i färgen. Deras grävande gjorde dock att både människor och djur gick ner sig i hålen, så sommaren 1868 inplanterades 8 harar och de sista kaninerna togs bort vintern 1870/71. Men samma vinter la sig, till Wöhlers förtret, isen mellan holmen och storlandet och samtliga harar rymde. I huvudsak verkar haraveln dock ha

gett god avkastning och under sommaren 1879 ökade exempelvis stammen från en hane och fyra honor till 81 individer på senhösten. Liksom på Stora Karlsö lät Wöhler plantera träd till skydd för sina älskade harar – han nämner att både lärk, tall och gran sattes in liksom att enar planterades. I nutid är delar av holmen svårframkomlig på grund av täta enebestånd, men på Wöhlers tid var den nästan helt kal. Han lät även bygga *"smärre stenkummel"* åt hararna. Det hela kan verka överdrivet men *Ö-hararna*, som han kallar dem, drog uppenbarligen till sig en hel del predatorer. Bland dessa fanns två stora ugglor som sköts vintern 1869/70 av fyrvaktaren – en av dessa, som Wöhler själv säger sig ha fått se, var en fjällugglehona. Under en period sedan hararna ånyo rymt över isen prövade han att föda upp leporider på holmen, alltså hybrider mellan hare och kanin – men de grävde lika ivrigt som äkta kaniner och försöket avslutades. Även på Gotlands östkust, ute på Ytterholmen i Rone

Utholmens fyrboställe omkring 1889. Foto: Lotsverket (PDM).

► och uppe på Skenholmen, gjordes det försök att sätta ut Wöhlerska leporider – men dessa överlevde inte sin första vinter.

I redogörelsen för erfarenheter från haruppfödning gav Wöhler till sist en rätt ordentlig gliring åt den tidigare nämnde skjutglade fyrvaktaren. Innan 1859 när fyren byggdes sägs det ha funnits ett rikt fågelliv på holmen, med ejder, svärta, gravand och brushane samt en stor mängd annan sjöfågel och vadare. 1880 hade dessa, i likhet med de sälar som tidigare gick upp längs stränderna vid gynnsam vind, försvunnit. Wöhler konstaterar nytert att *”några förhoppningar om ett bättre skick fäster jag vid tillsättningen av en ny fyrvaktare”*.

Påminner om Lilla Karlsö

Efter att så ha skänkt en tanke åt Wöhlers ö-harar så kan man lämpligen fortsätta söderut. Bortom det gamla fyrbostället och huset höjer sig en ridå av höga enar, men om man rundar dessa så sluttar marken neråt igen, mot holmens sydspets. Här är låglänt med flacka, breda strandvallar och ute i

vattnet finns en mängd större block och grynnor. Landskapet påminner om Lilla Karlsös sydligaste del, om man bortser från de framträngande enarna. I en strandvall 50 meter från holmens sydöstra hörn finns flera breda rännor grävda. De utgör förmodligen spår av en äldre angöringsplats, sannolikt ett fiskeläge från sen medeltid, som nu genom landhöjningen befinner sig en bra bit från havet. Om man sedan låter blicken vandra söderut över strandklapper och grynnor ligger där Karlsöarna hägrande men väl synliga mot horisonten.

Sedan 1990 är Västergarns Utholme naturreservat och numer tillhör den de svenska Natura 2000-områdena. Den gick förvisso Willy Wöhler ur händerna men han skulle säkerligen ha uppskattat att fåglarna nu är tillbaka. Men numer behöver alltså ingen längre be om tillåtelse från Klintebyns patroner för att stiga i land så länge det inte sker mellan 15 mars och 30 juni – då härskar fåglarna därute.

Ny Björn Gustafsson

Utsikt mot Karlsöarna. Foto: Ny Björn Gustafsson (CC BY-SA).

Bygglagets insatser 2024

*Inte heller under förra året
låg bygglaget på sofflocket
som kanske en del av oss andra.*

En länge önskad upprustning av toalettterna i KP i Norderhamn färdigställdes med resultatet att ytskikt, kakel, rör, handfat och klosetter förnyades med fint resultat. Fönster och dörrar i Norderham fick välbehövlig ny färg, trädgårdsmöblerna liksom sopstationerna sågs över.

I Hien kom vinterns renoverade fönster på plats, jaktpaviljongens veranda skrapades och oljades, Spanghyttes tak fick en omgång linoljefärg, nedfallna och nedsågade träd röjdes bakom husen där en arborist tagit ned några av de sjukdomsdrabbade askarna som, i vilken storm som helst, hade kunnat falla över Hiheim.

Skrapande, oljande och målände

Badbryggan i Hien lades ut under försommaren samt drogs upp efter säsongen där besöket i september också innebar fortsatt skrapande, oljande och målände i Hien samt tjärsmörjning av tak på såväl Mosebod som stugorna Babettes och Kerstin. En del fönsterbågar liksom trädgårdsmöbler togs i land för att bli ompysslade under vintern. Allt detta att döma av en nylig rapport från bygglaget som samtidigt välkomnar nya entusiaster. Kontakta Dan Widegren i styrelsen om du är intresserad. Bygglagets jobb tycks inte bara innebära tjärdoft och svullna tummar utan i högsta grad ett stort mått av glädje och gemenskap.

Torsten Green-Petersen

Kort om fyr och skötselplan

Under förra året upptäcktes skador i Ugesimsen på fyrbyggnaden. Detta är något som fastighetsägaren Sjöfartsverket kommer åtgärda i år. I övrigt pausas tyvärr renoveringen av fyren till förmån för insatser på Gotska Sandöns fyr. Där står man nämligen inför en komplicerad och brådskande renovering vilket dessvärre gör att Sjöfartsverket meddelar i skrivande stund att man tvingas vänta med Stora Karlsö till 2026 då arbetet skall löpa vidare.

Länsstyrelsen på Gotland har å sin sida också hamnat på efterkälken med sin nya skötselplan för Stora Karlsö. Man hoppades i sin tidigare planering att förslaget skulle sändas ut på remiss under förra året men juridiska formaliteter har skjutit upp hanteringen. Det går dock framåt och jämsides med denna skötselplan av själva ön arbetas nu för fullt med att utforma skötselplan även för vad som blir ett helt nytt naturreservat nämligen Karlsöarnas havsområde. Ett område i havet innefattande de båda Karlsöarna samt havet en god bit ut mot väster och sydväst. Så det rör på sig i alla fall.

Redaktionen

B FÖRENINGSPOST

Avsändare:
KARLSÖBLADET
Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB
Hamnkontoret
Hamnvägen 16
623 77 Klintehamn

PORTO
BETALT

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING

Vid definitiv eftersändning återsänds försändelsen med den nya adressen på framsidan (ej adressidan).

TURLISTA 2025

Bokning för 2025 är nu möjlig via internet och mail.

För mer utförlig information, aktuell turlista, specialturer och andra arrangemang se www.storakarlso.se.

Båtresan med M/S Stora Karlsö tar ca 35 minuter.

Resenärer skall vara på kaj senast 30 minuter före avgång. Turer kan ställas in vid dåligt väder.

	Från Klintehamn	Från Stora Karlsö
9 maj–20 juni	09:30 och 14:00*	10:30 och 15:00
22 juni–3 augusti		
<i>Måndag till fredag</i>	09:30, 11:30 och 16:10*	10:30, 15:00 och 17:00
<i>Lördag och söndag</i>	09:30 och 14:00	10:30 och 15:00
4 augusti–31 augusti	09:30 och 14:00*	10:30 och 15:00

Undantag:

Midsommarafton 20 juni endast ut 09:30 och retur kl 10:30.

Ingen trafik 21 juni midsommardagen. Helgen 23–24 augusti ingen trafik.

*Avgången är endast för övernattare.

PRISER Båtresa tur & retur inkl. guidad rundvandring	Stora Karlsö
Vuxen	445 kr
Barn 6–15 år	195 kr
Barn 0–5 år	Gratis
Säsongskort	945 kr

BOKNING

Telefon: 0498-24 05 00 eller e-post: boka@storakarlso.se.

www.storakarlso.se